

KAFDAĞI

Cilt:4, Sayı:1, Haziran 2019, 83-87

Gönderim Tarihi: 11.02.2019

Kabul Tarihi:15.03.2019

**CEYLAN. A. - GÜNAŞDI, Y., ERZURUM'UN ESKİÇAĞ KALELERİ,
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI, ERZURUM, 2018, 478 S.**

İshak KÜÇÜKYILDIZ

Doktorant, Atatürk Üniversitesi, Tarih bölümü
Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı
ishakkucukyildiz@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2720-9408

Çalışmanın Türü: Kitap Tanıtım

Kafkaslar ile Anadolu arasındaki konumundan dolayı stratejik bir öneme sahip olan Erzurum, Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren sürekli yerleşim gören bir bölge olmuştur. Eskiçağ toplumları, yüksek yerlere kaleler inşa ederek kendi hayatlarını sürdürmeye çalışmışlardır. 1998 yılından itibaren Erzincan, Erzurum, Kars, Ardahan ve Iğdır illerinde, Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN'ın başkanlığını yürüttüğü ekip tarafından yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sırasında birçok savunma yapısı tespit edilmiştir. Uzun yıllar yüzey araştırması yapılan bu illerde tespit edilen kaleler, "*Atatürk Üniversitesi Yayınları*" kapsamında 5 cilt olarak yayımlanmıştır. Bu kitaplardan biri de tanıtımını yapmış olduğumuz A. CEYLAN ve Y. GÜNAŞDI tarafından hazırlanan "*Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri*" başlıklı çalışmadır. Yazarlar, kentin coğrafyasından başlayarak bölgenin erken tarihi ile ilgili önemli bilgiler verdikten sonra savunma yapılarını geniş bir şekilde anlatmıştır.

A. CEYLAN ve Y. GÜNAŞDI'nın 20 yıllık bir çalışmanın sonucunda hazırlanmış olduğu bu kitap, Türkiye'de yazılmış türünün ilk örneği değil; ancak bölgenin Eskiçağ kalelerini geniş bir şekilde anlatması açısından oldukça önemli bir ana kaynak niteliği taşıyan eserdir. Bu nedenle hem bölgenin Eskiçağ tarihine ilgi duyanlar hem de amatör olarak bilgi edinmek isteyenler için oldukça yararlı bir kaynak niteliğindedir.

Kitabın yazımında bölgenin erken tarihi dönemlerini anlatan ana kaynakların yanında temel antik edebi kaynaklardan da yararlanılmıştır. Ayrıca bölgenin coğrafyasını açıklama açısından da oldukça önemli kaynaklar kullanılmıştır. Bununla birlikte kitabı asıl önemli kılan etken ise

bölgede kendilerinin yapmış olduğu çalışmaların, yazarların başvurduğu temel kaynaklar arasında önemli bir yer tutmasıdır. Ayrıca daha önce hiç araştırma yapılmamış merkezlere, kitapta yer verilmesi oldukça önemlidir.

Özenli ve titiz bir çalışmanın sonucunda ortaya çıkan kitap, yukarıda belirttiğimiz gibi "**Erzurum'un Eskiçağ Kaleleri**" başlığı altında sunulmuştur. Birinci el kaynaklar yanında çok sayıda araştırma eserinden de yararlanılarak ortaya çıkarılan bu kitap *Takdim, Önsöz, Giriş, Kaynakça, Dizin ve Kültür Varlıkları hariç* 4 bölümden oluşmaktadır. İçindekiler (s.4), *Takdim* (s. 13) ve *Önsöz* (s.15), kısmının ardından *Giriş* (s.19-22) bölümü gelmektedir. Bu bölümde Erzurum ve çevresine ait ilk arkeolojik bulgu veren yerleşmelerin Erzurum ve Pasin Ovasında ortaya çıkarıldığı belirtilmektedir. Bölgede yapılan ilk kazıların 1942 - 1944 yılları arasında Karaz höyükte başladığı yazılmakta ve ardından bölgede yapılmış olan kazılar hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Yazarlar, giriş bölümünde ayrıca kitap ile ilgili "*Çalışmalar sonucunda tespit edilen kaleler ile ilgili detaylı çalışmalar yapılmış ve bilim dünyası ile paylaşılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda Erzurum'da Paleolitik dönemde başlayan kültürler bir dönem kesintiye uğradıktan sonra Kalkolitik Çağdan itibaren kesintisiz bir şekilde devam etmiştir.*" şeklinde bölge tarihi ile ilgili kısaca bilgi vermektedir

Doğu Anadolu Coğrafyası Genel Özellikleri (37-41) adlı birinci bölüm 4 alt başlığa ayrılarak bölgenin coğrafyası hakkında bilgiler verilmiştir. Bu alt başlıklar, Erzurum Kars Bölümü, Yukarı Murat Van Bölümü, Hakkari Bölümü, Yukarı Fırat Bölümünü içermektedir. Bu kısımda bölgenin jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri kısaca anlatılmıştır. Ayrıca bölgenin coğrafyasıyla ilgili antik kaynakların belirtmiş olduğu bilgilerden yararlanılmıştır.

İkinci bölümü **Erzurum Adı ve Coğrafi Özellikleri** (s.45-66) oluşturmaktadır. Söz konusu bölüm, Erzurum Adı, Coğrafi Sınırları ve Fiziki Coğrafyası, Dağlar, Yollar, İklim, Ekonomik Özellikler, Madenler, Nehirlerden oluşan alt başlıkları taşımaktadır. Bu bölümde ilk olarak Erzurum adı hakkındaki çeşitli görüşler belirtilerek tarihi kaynaklarda Erzurum adının "Karintis, Karin/Garin, Karana, Karnoi Kalghak, Kağak, gibi isimlerle ifade edildiği belirtilmiştir. Coğrafi Sınırlar ve Fiziki Coğrafyası adlı alt başlıkta ise bölgenin fiziki coğrafya şartları belirtilerek dağları hakkında kısa başlıklar halinde bilgiler verilmiştir. Bu başlıklara baktığımızda Rize Dağları, Çoruh Oluğu ile Aşkale – Erzurum - Pasinler arasındaki dağlar, Aşkale - Erzurum ve Pasinler Dizisi, güneydeki dağlar ve Platolar bölgesi kısaca belirtilmiştir. Ayrıca stratejik konumda yer alan Erzurum'un yol güzergâhları hakkında bilgi verilmiştir. Yazarlar, yol

güzergahı ile ilgili "Erzurum, tarihi süreç içerisinde Kafkasya İnan ve Orta Asya'dan gelen yolların birleştiği önemli bir merkez olmuştur. Eskiçağ'da önemli yolların birleşme kavşağı olma özelliğini taşımıştır. Erzurum'un sahip olduğu tarihi yol ağları arkeolojik ve tarihi verilerle belgelenmiştir." şeklinde bilgiler vermektedirler. Yine bir başka alt başlıkta ise Erzurum'un içerisinde bulunduğu iklim koşulları kısaca belirtilmektedir. Yazarlar, bölgenin ekonomik özelliklerine değindikten sonra madenler hakkında bilgi vermektedirler. Bu alt başlıkta hangi madenin nereden çıkarıldığı yönünde açıklayıcı bilgileri görebilmekteyiz. Bir diğer önemli alt başlık ise Nehirlerdir. Erzurum İlinin hidrografya açısından Çoruh, Aras ve Fırat havzalarının birleşme noktalarında bulunduğu belirtilerek bu üç havzanın da kaynağının Erzurum olduğu ifade edilmektedir. Bu nehirler kısaca alt başlıklar olarak açıklanmıştır. Bunlar, Aras Nehri, Fırat Nehri, Karasu Irmağı, Çoruh Irmağı ve Tortum Gölü'dür.

Kitabın üçüncü bölümü *Erzurum'un Tarihçesi* (s.69-100) başlığını taşımaktadır. Bu bölüm 10 alt başlık altında sınıflandırılmıştır. Birinci alt başlık Paleolitik Çağ'dır. Bu başlık altında Doğu Anadolu Bölgesindeki Paleolitik Çağ yerleşmeleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından Erzurum ve çevresinde Paleolitik çalışmaların kimler tarafından yapılmış olduğu hakkında açıklamalar belirtildikten sonra Erzurum ve çevresindeki Paleolitik merkezler açıklanmıştır. Bir diğer alt başlık ise Neolitik dönemdir. Bu dönemde Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde ve Erzurum'da yapılan tarihi ve arkeolojik araştırmalarda şimdiye kadar Neolitik döneme tarihlendirilen bir merkezin henüz tespit edilemediği açıklanmıştır. Kalkolitik Çağ başlığında ise Doğu Anadolu'da Kalkolitik Çağ'da yerleşim görmüş olan ve kazısı yapılan merkezler belirtilmiştir. Ardından Kalkolitik Çağ'ın sonu ile Erken Tunç Çağ'ının başlarında Doğu Anadolu merkez olarak kabul edilen Karaz kültürü ve Hurriler alt başlığı geniş bir şekilde anlatılmıştır. Erzurum ve çevresinde Karaz kültürünü temsil eden merkezler belirtilmiştir. Bu bölümde Karaz kültürünün iki önemli özelliğiyle kendisini gösterdiği, bunların ise kendine has mimari ve keramiği olduğu açıklanmıştır. Bir diğer alt başlık ise Tunç Çağ'dır. Bu dönemde bölgedeki Tunç Çağı merkezleri belirtilmiştir. Yazarların çalışma alanını oluşturan Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır'da ise yapılan kazı ve yüzey araştırmaları sayesinde Erken Tunç Çağına ait veriler elde edilmiştir.

Bölgedeki Siyasi Oluşumlar adını taşıyan alt başlıkta ise M.Ö II. bin'in başlarında Orta Anadolu'da kurulan Hitit Devleti hakkında bilgi verilmiş; bölgedeki krallıklar ile ilgili açıklamalar yapılmıştır. Hitit Devleti'nin doğu sınırını oluşturan Azzi- Hayaşa başlığı altında Hayaşa - Hitit ilişkileri anlatılmıştır. Bir diğer alt başlık ise; M.Ö. II. Binde Doğu

Anadolu'nun Siyasi durumudur. Ardından Diau(e)hi-Daya(e) ni Krallığı başlığı altında krallığın lokalizasyonu ve bilim adamlarının bu husustaki görüşleri belirtilmiştir. Bir diğer alt başlık ise Urartu Krallığı ve Diaueh'dir. Bu başlıkta Urartu Krallığı tarihini ele alan iki devrenin olduğu belirtilerek, birinci devrenin M.Ö. 13. yüzyıl ile M.Ö. 9. yüzyıl arasındaki bölüm olduğu yazılmıştır. Bu dönem bilim adamları tarafından "Uruatri ve Nairi Konfederasyonları" veya Urartu'nun Proto-Tarihi olarak adlandırılmaktadır. İkinci devreyi ise yazarlar, M.Ö. 9. Yüzyıldan başlayarak M.Ö. 6. yüzyıl sonları ile 5. yüzyılın başlarına kadar olan dönem Urartu Devleti olarak adlandırıldığı belirtilmiş ve burada dönem ile ilgili geniş bilgilere yer verilmiştir. Bu bölümün son alt başlığı ise M.Ö. 2. binin başlarından itibaren M.Ö. 8. yüzyıla kadar Karadeniz'in kuzeyinde yaşamış olan Kimmerler ve İskitler başlığıdır. Yazarlar, bu başlık altında Erzurum'un kuzeyinde bulunan Çoruh vadilerinin, M.Ö. VIII. yüzyıldan itibaren Kimmer - İskit boylarının Anadolu'ya geçtikleri yerler olduğunu kitapta belirtmişlerdir.

Kaleler (s. 105-406) başlığını taşıyan dördüncü bölümde ise 1998-2018 yılları arasındaki 20 yıllık bir çalışmanın sonucu geniş bir şekilde belirtilmiştir. Bu bölümde 140 kale ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Alfabetik sıraya göre belli bir düzen dahilinde verilen kalelerin lokasyonları, ölçüleri, mimari yapı ve keramik özellikleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Her bir kalenin uydu fotoğraflarının yanı sıra mimari yapı ve keramik fotoğrafları ile bunların özenli çizimleri, bu yapıların tüm yönleriyle anlaşılması ve öğrenilmesi açısından kitapta yer almıştır. Kalelerden elde edilen veriler ışığında kalelerin hangi döneme tarihlendirildiği ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Yapılan çekimlerin çok boyutlu olmasına özen gösterilerek mimari yapının anlaşılması sağlanmıştır. Tespit edilen kalede varsa keramik verileri belirtilmiş ve dönemselleştirilerek yapılarak çizim ve fotoğrafları kitapta kullanılmıştır. Ayrıca bölgede daha önce yapılan araştırma varsa bunlara atıf yapılarak yazılanlar desteklenmiştir. Kitabın bazı sayfalarında tam boyutlu olarak uydu fotoğraflarının yer alması, coğrafyanın anlaşılması ve lokalizasyonu açısından oldukça önemli bir yöntem olmuştur. Ayrıca bölgede tespit edilen bazı kalelerde bulunmuş olan yazıtlara yer verilmesi ve bu yazıtların çizimleriyle birlikte kitaba konulması da, bölge tarihinin anlaşılması açısından oldukça önemli bir ana kaynak niteliğinde olduğunu ortaya koymaktadır. Tespit edilmiş olan kalelerden elde edilen keramik verilerinin, kalelerin mimari yapısına uygun bir dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır.

Hem Türkçe hem de İngilizce sonuç bölümü bulunan eserin bu bölümünde Erzurum ve çevresinin tarihöncesi çağlardan başlayarak Tunç ve Demir Çağlarındaki siyasi ve kültürel durumu hakkında genel bir

değerlendirme yapılmıştır. İlk Tunç Çağından başlayan kale yapılarının daha sonraki dönemlerde de varlığını sürdürdüğü belirtilmiştir. Bu kalelerin özellikle M.Ö. III-II-I. bin yıl topluluklarının yaşamına ve bölgenin siyasi geçmişine ışık tuttuğu ifade edilmiştir. Devamında ise bölgede bugünkü modern Erzurum şehrinin etrafı, İlk Tunç Çağından itibaren kalelerle çevrelenen bir yapıya sahip olduğu belirtilmiştir. Erzurum ve çevresinde inşa edilen kalelerin Eskiçağ'dan itibaren ticari yolları kontrol eden konumda bulunduğu anlaşılmıştır. Sonuç bölümünde yazarların ifadesine göre "kalelerdeki keramik verileri Erzurum'un Geç Kalkolitik Çağdan itibaren insan yerleşimine açık olduğunu göstermektedir." Yapılan yüzey araştırmaları sonucunda bölgede tespit edilmiş kalelerin Erzurum ve çevresinin siyasi geçmişine ışık tutmakla birlikte bölgedeki idari mekanizmaların çıkmasına öncülük etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yazarlar, kaleler ile ilgili "Daha çok askeri mimariye ışık tutan bu kaleler, Eskiçağda bölgede yaşayan insanların hem kaygılarını hem de bölgede var olma düşüncelerini yansıtır" şeklindeki ifadeleriyle kalelerin önemini anlatmaktadırlar.

Sonuç bölümünün ardından Kaynakça, *Dizin* ve *Kültür Varlıkları* (s.417-468) gelmektedir. Yazarlar uzun yıllar süren bu çalışmalarını ortaya çıkarırken birinci el kaynaklar başta olmak üzere çok sayıda kaynaktan yararlanmışlardır. Sayısal olarak ifade etmek gerekirse, kaynakça başlığı altında yaklaşık 300 yabancı diğerleri Türkçe olmak üzere toplam 530 adet kaynaktan yararlanmışlardır. Eserde alfabetik sıraya göre dizinin bulunması da çalışmanın önemini artırmaktadır. Kültür varlıkları başlığı altında ise yazarların 20 yıllık çalışmalarında Türk izinin bölgede varlığının kanıtı olabilecek kültür varlıklarını vermiş olmaları oldukça önemlidir. Ayrıca son kısımda bölgeyle ilgili haritalara yer verilmesi merkezlerin okuyucu tarafından somut olarak anlaşılmasını sağlayacağından oldukça faydalıdır.

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN ve Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI tarafından hazırlanan bu eser, Erzurum'un Eskiçağ tarihi ve kaleleri konusunda Türkiye'de yazılmış en önemli kitaplardan birisidir. Erzurum ve çevresinin Eskiçağ tarihini hem yazılı kaynaklar hem de arkeolojik veriler ışığında değerlendirilerek ortaya koyan bu çalışma, belirli bir metot çerçevesinde yazılmış, iyi bir tarihçi mantığına ve üslubuna sahiptir. Alanında önemli bir boşluğu dolduracağına inandığımız bu eser, yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, hem Erzurum'un Eskiçağ tarihi konusunda akademik düzeyde araştırma yapanlar için, hem de merak güdüsüyle bu konularla ilgilenenler için yararlı bir kaynak niteliğindedir.